

СИНТЕЗ ПРАВОВОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВИХ У РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Обґрунтовано доцільність формування системи нормативного регулювання економічного аналізу з урахуванням особливостей національного розвитку, історичних традицій, особливостей менталітету нації, що забезпечить якісні характеристики (в першу чергу, достовірність та повноту) аналітичної інформації і тим самим – довіру та інтереси користувачів до отриманої інформації. Запропоновано багаторівневий підхід до формування системи регулювання економічного аналізу з урахуванням ієрархії нормативних документів згідно з їх правовою силою та функціональним розмежуванням органів управління

Постановка проблеми. Зі збільшенням розриву між інтересами різних груп суспільства, рівнем їх доходу все частіше постає питання про соціальне значення функціональних економічних наук. Обліково-аналітична інформація повинна, крім всього іншого, відображати наслідки діяльності підприємств для суспільства. Суспільство наділяє суб'єктів господарювання законними правами, наприклад, правами володіння і користування землею, природними ресурсами і найму робочої сили. При цьому такі суб'єкти використовують суспільні (а не виключно особисті) ресурси і забруднюють відходами оточуюче навколишнє середовище. Щоб дозволити суб'єктам господарювання існувати, суспільство передбачає, що суспільна користь від їх діяльності перевищить витрати (або збитки, які наносяться). У західній науці (зокрема публікації Дональдсона, М.Р. Мэтьюса, Махапатрі, М.Х.Б. Перера) широко обговорюється проблема моральної позиції підприємства / корпорації. При цьому виділяється дві точки зору: корпорація розглядається як особа і, відповідно, виступає носієм моральності, тобто несе моральну відповідальність за свої дії. Вживання поняття справедливості до виробничих підприємств передбачає, що вони уникають обману або шахрайства, проявляють пошану до працівників і не дозволяють проявлятися ситуаціям, систематично погіршуючи стан даної групи осіб в суспільстві. Проте корпорації не можуть здійснювати свідомі дії самостійно або виконувати функції особи. Відповідно до другого підходу вважається, що корпорація не може бути носієм моралі (моральним агентом), оскільки її дії контролюються власною структурою і, відповідно, моральна свобода їй недоступна. В цьому випадку контроль може здійснюватися тільки на законодавчому рівні.

Враховуючи, що на державному рівні декларується розвиток в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки, актуальним є формування концепції суспільної відповідальності бізнесу і, відповідно, дослідження адекватних механізмів та інструментів її реалізації. В контексті цього визначено прояви соціального значення економічного аналізу за такими напрямками:

– соціальне значення як науки виявляється у розробці методів, що дають можливість суспільству оцінити виконання підприємством вимог і побажань суспільства; необхідних методик оцінки витрат і результатів діяльності суб'єкта господарювання як складової формування суспільного добробуту; методик аналізу достовірності обліково-економічної інформації. За умови ведення так званого соціально орієнтованого обліку (питання його організації сьогодні знаходяться у стадії розробки) і формування додаткових нетрадиційних форм звітності, що містять відомості соціального характеру, – аналітики повинні визначити порядок обробки такої інформації задля представлення її користі;

– соціальне значення як практичної діяльності, перш за все, передбачає адекватне використання розроблених методів і методик, вказаних вище. Цей напрям входить до сфери морально-етичного регулювання, а саме створення такого продукту, – аналітичної інформації – який містить виключно достовірні дані, очищені від суб'єктивізму аналітика і замовника (користувача);

– соціальне значення економічного аналізу як навчальної дисципліни – формування у студентів відповідних навиків, морально-етичних компетенцій. При цьому, необхідним є відображення питань, пов'язаних з соціальним значенням аналітичної науки в підручниках для вищих навчальних закладів.

В рамках дослідження соціального значення практики економічного аналізу, вважаємо за доцільне розглянути соціальне регулювання економічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи розвиток та становлення економічного аналізу дійшли до висновку, що поза увагою вчених залишаються питання регулювання економічного аналізу, витоки цього процесу, його особливості і закономірності. Питання історії економічного аналізу піднімається в працях багатьох вітчизняних та російських вчених: М.І. Баканова, С.Б. Барнгольц, Ф.Ф. Бутинець, В.В. Ковальова, І.Д. Лазаришиної, М.В. Мельник, Є.В. Мниха, Г.В. Савицької, А.Д. Шеремета. Докладно висвітлені етапи становлення економічного аналізу як науки, досліджено генезис навчальної та методичної літератури з аналізу господарської діяльності суб'єктів економічних відносин, формування економічного аналізу як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах. Разом з тим, системні дослідження регулювання економічного аналізу, витоки цього процесу, його особливості і закономірності залишилися поза увагою.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності формування нормативного регулювання економічного аналізу з урахуванням особливостей національного розвитку, історичних традицій, особливостей менталітету нації, що забезпечить якісні характеристики (в першу чергу, достовірність та повноту) аналітичної інформації і тим самим - довіру та інтереси користувачів до отриманої інформації.

Викладення основного матеріалу дослідження. Будь-яке явище або об'єкт для отримання бажаних результатів читю виконання визначених завдань піддається відповідному регулюванню з боку суб'єкта. При розгляді економічного аналізу як практичної діяльності закономірно постає питання щодо його регулювання, складових та рівня такого процесу. При цьому маємо враховувати, що як розумова діяльність суб'єкта, методологія економічного аналізу важко піддається нормативному регулюванню та стандартизації (останнє, якщо це взагалі можливо, не є необхідним). Економічний аналіз будучи відкритою підсистемою системи більш високого рівня – системи управління окремого суб'єкта господарювання, залежатиме від впливу зовнішнього середовища. Зовнішні фактори, їх трансформація можуть вплинути на зміну стану системи економічного аналізу. В свою чергу, відбувається і вплив системи економічного аналізу на інші системи, фактично – на зовнішнє середовище. Відповідно, економічний аналіз постійно пристосовується до потреб суспільства, перманентно з'являються нові вимоги, що і формують систему соціального регулювання. Під соціальним регулюванням розуміємо "комплекс заходів, за допомогою яких суспільство, використовуючи свої внутрішні можливості, впливає на те чи інше явище" [6, С. 166], наприклад, на економічний аналіз.

Складовими такого регулювання виступають: – економічне регулювання має нормативний характер, базується на принципі економічної доцільності та спрямоване на отримання корисної інформації для прийняття управлінських рішень. В Україні у сфері бухгалтерського обліку та економічного аналізу економічне регулювання здійснюється Міністерством фінансів України, Держкомстатом України, громадськими професійними організаціями тощо. У Республіці Білорусь, наприклад, функціонує Міністерство статистики і аналізу; – правове регулювання реалізується державними органами. При цьому необхідно враховувати, що залежно від історично-сформованих умов та національних традицій, різні джерела права відіграють неоднакову роль в окремих країнах. Правове регулювання економічного аналізу проводиться шляхом прийняття правових актів, які мають форму нормативних (офіційні письмові документи, які приймаються уповноваженими органами, встановлюючи, змінюючи чи відмінюючи норми права) та ненормативних (акти тлумачення мають рекомендаційний характер, ознака загальнообов'язковості – відсутня); – морально-етичне регулювання спрямовується на суспільну свідомість. Захист моральних цінностей об'єднує переважну частину суспільства. Такі норми мають як зовнішню санкцію – громадська думка, оцінка поведінки суб'єктів з боку інших осіб, так і внутрішню – індивідуальну інтелектуально-психологічну або сумління. В окремих країнах прийняті так звані "кодекси професійної етики" бухгалтерів, аудиторів, спеціалістів з фінансів (Етичний кодекс професійної поведінки спеціалістів з фінансів, США). Серед вчених-аналітиків висловлюються пропозиції щодо необхідності формування Кодексу професійної етики аналітиків. Так, зокрема І.Д. Лазаришина виділяє окрему групу принципів економічного аналізу – принципи професійної етики аналітиків. До їх складу включені "принципи об'єктивності, професійної поведінки, професійної компетентності, конфіденційності" [3, с. 150].

Погоджуємося з позицією О.М. Петрука, що «взаємодія економічного та правового регулювання проявляється в тому, що підприємство обирає економічно доцільну для себе лінію поведінки, але при цьому воно повинно рахуватися з розпорядженнями правових норм, порушення яких призводить до застосування юридичної відповідальності та економічних санкцій» [6]. Сфера дії моралі ширша та глибша, однак мораль майже не реагує на деякі відносини, які коригуються економічними та правовими методами.

Поряд з регулюванням використовується і таке поняття як регламентація. Під регламентацією економічного аналізу розуміємо комплекс організаційно-нормативних і правових документів, що організують, регламентують і регулюють безпосередньо роботу аналітика.

Досліджуючи розвиток та становлення економічного аналізу дійшли до висновку, що поза увагою вчених залишаються питання регулювання економічного аналізу, витоки цього процесу, його особливості і закономірності. Еволюція регулювання економічного аналізу досліджена у кількох напрямках, а саме: регулювання аналітичної діяльності – за галузями, за об'єктами; регулювання бухгалтерського обліку як інформаційної бази економічного аналізу (детальніше ці питання розкриті в авторській монографії [5, с. 373-397]).

В Україні традиційним є регулювання економічної сфери, в тому числі економічного аналізу. Система економічного аналізу знаходилася у прямій залежності від методологічних основ планування, і керівництво діяльністю підприємств здійснювалося вищими органами управління. Система регулювання економічного аналізу та бухгалтерського обліку, яка існувала в умовах централізованої планової економіки, обумовлювалась загальним характером власності. Головним користувачем інформації була держава в особі галузевих міністерств і відомств, органів державної статистики, фінансових органів.

Існувала ієрархічна побудова системи організації та регулювання бухгалтерського обліку та економічного аналізу. Основним суб'єктом в системі управління економікою були міністерства та відомства. Галузеві міністерства розробляли детальні інструкції та положення, якими і керувалися підприємства. Галузеві міністерства

нарівні з керівниками суб'єктів господарювання відповідали за достовірність та ефективність діяльності, збереження та примноження державного майна.

Традиційно регулювання аналітичних робіт здійснювалося через затвердження державними органами чітких положень, інструкцій, рекомендацій з економічного аналізу відповідних об'єктів. Такі інструкції охоплювали всі методичні та організаційні питання аналітичних робіт, в тому числі галузеві особливості. Крім того, постійно відбувалося впровадження результатів наукових розробок у загальнодержавні нормативні акти. Це свідчить, що для вітчизняної практики регулювання економічних сфер діяльності традиційним був активний вплив держави, за умов командно-адміністративної економіки – жорстка регламентація.

Історично склалося, що в Україні, на відміну від, наприклад, Великої Британії та США, регулювання економічної діяльності, зокрема бухгалтерського обліку та економічного аналізу, носить деталізований і більш жорсткий характер, суб'єкти господарювання повинні дотримуватися визначених загальнообов'язкових правил та норм.

В період, що досліджується державні органи проводять регулювання не тільки облікової, аналітичної, контрольної систем, але й сфери вищої освіти. Такі дії спрямовані на формування фахівців, здатних задовольнити потреби економіки.

В умовах постсоціалістичного суспільства, звичайно відбулася трансформація господарського механізму, форм власності, відповідно суттєво змінилися і завдання та функції економічного аналізу. Адекватно до таких перетворень змінюється система регулювання економічного аналізу в Україні. Після 90-х рр. ХХ ст. організація і проведення економічного аналізу не має жорсткої регламентації системою нормативних документів, є окремі положення, методичні розробки та рекомендації, що не складають цілісної системи, носять розрізнений характер, суперечать один одному; більшість фундаментальних для економічного аналізу понять та норм наведені у нормативних актах, що не мають достатньої правової сили.

У наукових колах дискутується питання щодо вибору підходу до регулювання економічного аналізу. При цьому необхідно враховувати не тільки досвід побудови системи регулювання західних країн, а, насамперед, історичні традиції, особливості менталітету нації. Без цього, не враховуючи національні традиції та історичні надбання, запровадження елементів ринкових інститутів буде недоцільним і малопродуктивним. Враховуючи те, що результативна аналітична інформація (результат, отриманий при здійсненні економічного аналізу) розглядається як об'єкт купівлі-продажу, має свою ринкову вартість, на неї є попит у певних груп користувачів та пропозиції, з'являється ринок аналітичних послуг, висловлюються пропозиції щодо застосування переважно економічного підходу до регулювання. Відповідно до такого підходу ринок регулює аналітичну діяльність, забезпечуючи ефективне виробництво її продукту – аналітичної інформації.

З іншого боку, в умовах трансформації суспільно-економічного устрою країни констатується потреба у правовому регулюванні економічного аналізу. Здійснення правового впливу необхідне задля забезпечення довіри користувачів (насамперед, залежно від системи регулювання, що склалася під впливом різних соціально-економічних умов, це власники-акціонери, ринок цінних паперів або банки, держава) до отриманої інформації задоволення їх інтересів та інтересів суспільства в цілому. Регулювання економічного аналізу здійснюється з метою обґрунтування необхідних методик, положень, рекомендацій, що забезпечуватиме якісні характеристики (в першу чергу, достовірність та повноту) аналітичної інформації.

Отже, потреба в регулюванні економічного аналізу зумовлена соціальним значенням його завдань та ролі в економічній діяльності. Тут маємо враховувати, що в умовах інституційних змін, при нестабільності та

¹ Наявність різноманітних методик до аналітичного дослідження одного аналітичного об'єкта створює умови для посилення впливу суб'єктивного фактору, тобто результат економічного аналізу значною мірою залежатиме від того, хто його здійснює та його особистих інтересів

невизначеності економічного середовища, не спрацьовує модель раціональної поведінки, актуалізується вплив традицій та звичок, що склалися історично, особливостей національного менталітету. розробок доцільним вважаємо формування багаторівневого підходу до регулювання економічного аналізу з урахуванням ієрархії нормативних документів згідно з їх правовою

На основі систематизації наявних законодавчо закріплених силою та функціональним розмежуванням органів управління (рис. 1). Тут йдеться не тільки виключно про нормативні документи щодо практики економічного аналізу, але і про такі, що забезпечують можливість здійснення аналітичних робіт.

Рис. 1. Система регулювання економічного аналізу як професійної діяльності

Необхідно сформувати систему нормативного регулювання економічного аналізу, де обов'язковими до виконання суб'єктами господарювання визнаються законодавчо-нормативні документи вищого рівня, які визначають базові положення щодо економічного аналізу. В розвиток таких документів розробляються інструкції, положення, методики, що матимуть рекомендаційний характер і надаватимуть потрібні уточнення та роз'яснення суб'єктам, які здійснюють економічний аналіз.

Перші чотири рівні відображають централізовані, а останній рівень – децентралізовані нормативні документи. На першому рівні наведено нормативно-правові акти вищої юридичної сили – Господарський та Цивільний кодекси України, Закони України, що регулюють економічні процеси суб'єктів господарювання.

До цієї групи документів можна віднести і Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", на положеннях якого базується організація і здійснення економічного аналізу в частині

інформаційного забезпечення і цільового спрямування; законодавчі акти з питань аудиту та державного контролю, що є основою організації та здійснення аналітичних робіт відповідною групою суб'єктів (аудиторами, представниками системи державного контролю – працівниками ДКРС України, ДПС України та ін.); Закони України з оподаткування (Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств", Закон України "Про податок на додану вартість", Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб", Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами"), що використовуються задля формування об'єктивної інформації про об'єкти оподаткування і податкові зобов'язання підприємства; законодавчі акти щодо забезпечення проведення оцінки майна та майнових прав (Закон України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні", Закон України "Про оцінку земель"). В цілому перший рівень складає фундаментальну основу

регулювання економічної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання і забезпечення економічної безпеки країни. У розвиток цього рівня розробляються і застосовуються інші правові акти.

Другий рівень представлений нормативними документами вищих органів державної влади (Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів). Коло економічних питань, в тому числі пов'язаних з бухгалтерським обліком, економічним аналізом, аудитом, за якими можуть видаватися названі документи, практично не обмежене. При цьому саме на Уряд покладено функції щодо проведення єдиної економічної, фінансової, кредитної та грошової політики. З цього випливає те, що цей державний суб'єкт управління формує базові орієнтири економічної (облікової, аналітичної складових) політики окремих суб'єктів господарювання. Постанови Кабінету Міністрів розподіляються на такі групи: постанови, що приймаються на виконання відповідних Законів; постанови, спрямовані на визначення компетенції органів управління і контролю в сфері економічних, в т.ч. бухгалтерських, аналітичних відносин; нормативно-правові акти подальшого правового регулювання економічних стосунків. До наступної групи нормативних документів, насамперед, відносяться затверджені Міністерством фінансів України Національні положення (стандарт) бухгалтерського обліку, що визначають склад і зміст фінансових показників та відповідний порядок їх формування за господарськими операціями, що виникають в процесі діяльності суб'єктів господарювання. Зокрема, згідно з п.18 П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" одним із принципів підготовки фінансової звітності є принцип повного висвітлення, який передбачає, що "фінансова звітність має містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, які приймаються на її підставі"². Відповідно виникає необхідність аналітичного дослідження причинно-наслідкових зв'язків між економічними явищами та процесами, що відбуваються на підприємстві, з метою забезпечення дотримання вказаного принципу.

За результатами порівняльної оцінки правового регулювання аналітичних робіт в зарубіжних країнах виявлено, що в окремих з них розроблено національний стандарт бухгалтерського обліку, що регулює надання фінансової звітності. Наприклад, у Республіці Молдова діє НСБО 5 "Представлення фінансових звітів", відповідно до якого кожний суб'єкт господарювання одночасно з наданням річної фінансової звітності має складати Пояснювальну записку, що містить аналітичний розділ. Основна мета такого розділу – короткий текстовий виклад результатів оцінки та діагностики узагальнюючих фінансово-економічних показників суб'єкта господарювання за підсумками його діяльності за рік. Ще більше уваги до необхідності здійснення аналітичних досліджень і відповідного відображення таких вимог у нормативних документах спостерігаємо в правовій практиці Республіки Болгарії, де у загальних положеннях щодо підготовки та надання фінансової звітності наведено припущення, що кожний економічний суб'єкт має нормальні знання з бухгалтерського обліку, ділової та економічної активності, як і бажання аналізувати інформацію, представлену у фінансових звітах. Така інформація, щоб бути корисною, має відповідати критеріям доцільності, надійності, повноти та порівнюваності, на забезпечення яких і спрямовується законодавче регулювання. При цьому для допомоги користувачам при розгляді інформації фінансової звітності і при прийнятті основних економічних рішень, на окремих підприємствах законодавством передбачені такі зобов'язання: 1) для підприємств, звіти яких підлягають незалежному фінансовому аудиту, – підготовка річного звіту про діяльність до фінансового річного звіту, 2) для материнських підприємств, що надають консолідовані фінансові звіти, – формування річного консолідованого звіту про діяльність, 3) для інших підприємств – підготовка фінансового огляду. Враховуючи масштабність та складність діяльності підприємства, річні звіти повинні містити балансовий та вичерпний економічний аналіз, що представляє достовірно

та об'єктивно: розвиток та результати діяльності підприємства, його майновий та фінансовий стан, основні ризики. Закон про бухгалтерський облік Республіки Болгарії вказує, що аналіз включає як фінансові, так і нефінансові показники, що характеризують стан і розвиток діяльності. Відповідно до наведених вимог підприємства самостійно визначають кількість і методику розрахунку показників.

Перші два рівні нормативного регулювання (див. рис. 3.16) представлені державними органами загальної компетенції (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів), які здійснюють управління економічними та соціальними процесами в цілому, створюють умови для підприємницької діяльності, забезпечують функціонування правового механізму, захист прав власності тощо. Третій і четвертий рівень представлений державними органами спеціальної компетенції – це Міністерство фінансів України (на яке покладено регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності, в межах даного Міністерства функціонує Департамент фінансової статистики та аналізу, методології бухгалтерського обліку та контролю), інші міністерства та відомства, що виконують окремі споріднені функції щодо всіх обліково-аналітичних об'єктів.

На наступному рівні системи нормативно-правових актів знаходяться нормативні акти, що розробляються міністерствами та відомствами. А саме: інструкції, положення, вказівки міністерств, регіональних органів державного управління, нормативні документи Національного банку України, Фонду державного майна України, ДПС України, інших органів щодо організації та проведення економічного аналізу, що формуються з урахуванням особливостей різних видів діяльності. Тут можна виділити такі групи документів. Перша група – документи, що непрямо регулюють економічний аналіз, а створюють необхідні умови для його здійснення, насамперед, формування інформаційної бази та основних параметрів порівняльного дослідження: методичні розробки зі складання фінансового плану³, методичні рекомендації з планування, обліку і

³ Методичні рекомендації щодо порядку складання та погодження (затвердження) річного фінансового плану господарського товариства, у статутному фонді якого належить більше 50 % акцій державі. – Наказ Фонду державного майна України. – 21.02.2002 р. – № 343. Положення про порядок складання річного фінансового плану державним підприємством. – Наказ Міністерства економіки України. – 25.12.2000 р. – № 277. Про складання фінансових планів підприємств та звітність про їх виконання. – Наказ Міністерства транспорту України. – 16.07.2003 р. – № 539. Порядок складання фінансового плану державним підприємством (крім казенного) та контролю за його виконанням. – Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. – 27.05.2003 р. – № 137. Про складання фінансових планів підприємств затверджено. – Розпорядження Кабінету Міністрів України. – 13.04.2005 р. – № 95 р. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану державного комерційного та казенного підприємства, господарського товариства, у статутному фонді якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі. – Наказ Міністерства економіки України. – 17.01.2007 р. – № 7. Порядок складання, затвердження фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі, та їх дочірніх підприємств, що належать до сфери управління Мінпаліверенго, та контролю за їх виконанням. – Наказ Міністерства палива та енергетики України. – 15.08.2006 р. – № 289. Порядок складання, затвердження та контролю за виконанням фінансових планів державних комерційних підприємств, господарських товариств сфери управління МНС України, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі. – Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. – 25.07.2006 р. – № 477. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану казенним, державним підприємством та господарським товариством, де державна частка у статутному фонді складає більше 50%, що належать до сфери управління Міністерства промислової політики України. – Наказ Міністерства промислової політики України. – 17.08.2005 р. – № 308. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, та їх дочірніх підприємств. – Наказ Міністерства економіки України. – 21.06.2005 р. – № 173.

² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (зі змінами та доповненнями станом 01.01.2007 р.) – Укладачі: к.е.н., доц., Т.А. Бутинець, к.е.н., доц. О.П. Войналович. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 196 с. – С. 15-17

калькулювання собівартості продукції⁴ (сформовані на підставі таких документів параметри використовуються для порівняння і оцінки якості прийнятих управлінських рішень, аналітичного дослідження економічної обґрунтованості та доцільності формування витрат діяльності за різними напрямками, в т.ч. за центрами відповідальності), методичні рекомендації та інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій⁵, застосування реєстрів бухгалтерського обліку⁶ (забезпечується формування фактичних даних щодо стану та розвитку діяльності суб'єктів господарювання в цілому та окремих об'єктів), положень та інструкцій з формування державної статистичної звітності⁷ (формується інформаційна база для здійснення часових та просторових порівнянь окремих об'єктів за суб'єктами господарювання різних видів економічної діяльності), інші нормативні документи за різними об'єктами (наприклад, з оподаткування та визначення податкових зобов'язань, оцінки майна та майнових прав).

За результатами вивчення *національних нормативних документів з регулювання безпосередньо практики економічного аналізу – друга група документів* (див. Додаток К), дійшли висновку, що організація та здійснення економічного аналізу не має жорсткої регламентації системою нормативних актів, є окремі методичні рекомендації щодо наступних моментів⁸ (Додаток К).

⁴ Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг). – Наказ Державного комітету промислової політики України. – 2.02.2001 р. – № 47. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт. – Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України. – 7.05.2002 р. – № 81. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості робіт (послуг) сільськогосподарських підприємств. – Наказ Міністерства аграрної політики України. – 18.05.2001 р. – № 132. Типове положення з планування, обліку і калькулювання собівартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. – Постанова Кабінету Міністрів України. – 20.07.1996 р. – № 830. Методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування в торговельній діяльності. – Наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України. – 22.05.2002 р. – № 145.

⁵ Зокрема, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. – Наказ Міністерства фінансів України. – 30.11.1999 р. – № 291. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів. – Наказ Міністерства фінансів України. – 29.12.2006 р. – № 1315. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів. – Наказ Міністерства фінансів України. – 10.01.2007 р. – № 2.

⁶ Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами. – наказом Міністерства фінансів України. – 25.06.2003 р. – № 422. Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку. – Наказ Міністерства фінансів. – 29.12.2000 р. – № 356.

⁷ Зокрема, Про затвердження форми державної статистичної звітності із статистики основних засобів та Інструкції про порядок її складання. – Наказ Державного комітету статистики України. – 27.08.2001 р. – № 365. Інструкція зі статистики заробітної плати. – Наказ Державного комітету статистики України. – 13.01.2004 р. – № 5. Інструкція зі статистики кількості працівників. – Наказ Державного комітету статистики України. – 28.09.2005 р. – № 286. Інструкція щодо складання форм державних статистичних спостережень зі структурної статистики N 1-підприємництво (річна), № 1 – підприємництво (коротка) – річна, № 1 – підприємництво (квартальна), № 1 – підприємництво (мали) – пів річна. – Наказ Державного комітету статистики України. – 20.10.2006 р. – № 489. Інструкція щодо складання форм державних статистичних спостережень зі статистики капітальних інвестицій. – Наказ Державного комітету статистики України. – 9.10.2006 р. – № 476.

⁸ У багатьох країнах розроблені аналогічні документи. Наприклад в Республіці Білорусь основним нормативним документом, яким користуються виконавці аналітичних робіт при проведенні зовнішнього економічного аналізу є «Інструкції по аналізу і контролю за фінансовим состоянием и платежеспособностью субъектов предпринимательской деятельности», затв. Постановою Мінфіну, Мінекономіки та Мінстату РБ від 14.05.2004 № 81/128/65 (в редакції постанови від 27.04.2007 № 69/76/52), Правил аудиторської діяльності «Аналитические процедуры», затв. постановою Мінфіну РБ від 07.02.2001 № 9.

Крім наведених у Додатку К, основними *недоліками рекомендацій* є їх розробка без урахування інформаційних ресурсів діючих форм фінансової звітності, обмежені використання методів економічного аналізу, різні підходи до побудови алгоритмів розрахунку і оцінки показників; відсутність, неузгодженість або необґрунтованість нормативів показників. На доказ цього наведемо такі дані. За результатами проведеного анкетування обліково-економічних працівників суб'єктів господарювання, аудиторів, представників консалтингових фірм, системи державного контролю Житомирської області більше 55 % респондентів стверджує, що основним *недоліком* здійснення економічного аналізу є недосконалість законодавчої бази (суперечливість, неузгодженість положень різних нормативних документів, постійна зміна), відсутність чітких методичних рекомендацій щодо порядку розрахунку та інтерпретації основних економічних показників та коефіцієнтів (детальніше див. п. 3.1). Така ситуація ще раз засвідчує, що вітчизняні фахівці, як правило, в своїй професійній діяльності звикли користуватися чіткими положеннями та рекомендаціями, а не власними напрацюваннями. Крім того, серед розглянутих нормативних документів відсутні чіткі вказівки зі здійснення економічного аналізу на підприємствах, щодо осіб, які повинні організувати та проводити економічний аналіз, щодо документів, які можуть регулювати здійснення економічного аналізу всередині підприємства.

До четвертого рівня регулювання (див. рис. 3.16) віднесено також методичні рекомендації та роз'яснення професійних організацій, що надають допомогу фахівцям-аналітикам і носять рекомендаційний характер. Такі документи розробляються в розвиток нормативних актів вищого порядку і мають ставити з ними цілісну сукупність.

Переважає більшість розглянутих документів регулює практику економічного аналізу на мікрорівні – рівні окремого суб'єкта господарювання, окремі розробки – на субрівні, тобто за видами економічної діяльності. Незначна кількість законодавчих актів присвячена регулюванню аналітичної діяльності на мезорівні. Серед них основними є такі: «Порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності», «Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку», «Методика оцінювання роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та в розрізі регіонів, рейтингової оцінки інвестиційної привабливості галузей, регіонів та суб'єктів господарювання», «Рекомендації щодо інтегральної оцінки обсягів тіньової економіки». Зростає значення і міжнародних регулюючих інститутів, розповсюджуються єдині стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності, аудиту, охорони навколишнього середовища, освіти, фінансові стандарти. Зокрема, Міжнародним валютним фондом розроблено спеціальний міжнародний стандарт поширення інформації, який певною мірою регулює і питання щодо здійснення аналітичної діяльності. Посилення інтеграційних процесів у економіці та праві країн Європи призводить до формування так званого «європейського права», що не тільки сприяє удосконаленню економічних процесів, їх регулюванню на макрорівні, але і діяльності суб'єктів господарювання як країн ЄС, так і багатогалузевих вітчизняних підприємств, що мають ринки збуту в різних країнах.

Документи п'ятого рівня (див. рис. 3.17) є децентралізованими документами, затверджуються керівником і формується фінансовими та економічними службами підприємства за погодженням з власником. З метою упорядкованості організації аналітичних робіт

суб'єктами господарювання формується відповідний внутрішній документ. Ще в кінці 70-их рр. ХХ ст. висловлювалися пропозиції щодо розробки окремого документу щодо організації економічного аналізу, зокрема А.Д. Шереметом (1979 р.). На початку ХХІ ст. аналогічні пропозиції надані Н.Ф. Слободяном [8] на конференції "Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК" (2001 р.). Як зазначалося в п. 3.1, на сьогодні на більшості підприємств такі документи відсутні. За результатами спільного дослідження з І.Т. Райківською [7] дійшли висновку, що необхідним є формування документу, який регулює економічні процеси діяльності суб'єктів господарювання (наприклад, Положення про економічну політику підприємства), окремий розділ якого присвячений питанням організації та здійснення економічного аналізу. Документально оформлена облікова політика суб'єкта господарювання також має бути складовою такого документу.

Структура та зміст внутрішнього документу диференціюються залежно від організаційно-правової форми, масштабів, напрямів та специфіки діяльності, організаційної управлінської структури суб'єкта господарювання, кваліфікації управлінського персоналу та інших факторів. Принциповим є формування єдиного документу, що врегулює питання бухгалтерського обліку, економічного аналізу, планування, контролю на підприємстві. Це стосується особливо ТНК, які мають розгалужені структурні підрозділи.

Враховуючи те, що внутрішній документ про економічну політику формується як нормативний акт нижчого рівня, він повинен базуватися на законодавчо-нормативних актах попередніх чотирьох рівнів. У вітчизняних і зарубіжних джерелах широкого розповсюдження отримали дослідження питання формування облікової політики і її документального оформлення⁹. Практичних рекомендацій щодо формування відповідного положення або наказу для кожного суб'єкта господарювання надати не можливо, враховуючи їх специфіку. Загальні підходи можуть будуватися за аналогією з наданими пропозиціями щодо облікової політики підприємства [1, 4, 9, 10]

Наведені пропозиції щодо системи регулювання економічного аналізу охоплюють, насамперед, правову та економічну складові. Що до морально-етичної складової регулювання звернемо увагу на такий момент. У сфері економічної діяльності, зокрема бухгалтерського обліку та економічного аналізу, спостерігається відсутність правової культури. У монографічному дослідженні О.М. Петрука виділяється три ієрархічні види: правова культура суспільства в цілому; правова культура окремих суспільних організованих систем і підсистем; правова культура окремих осіб як загальна правова культура особи та професійна правова культура [6]. Функціонування системи економічного аналізу не можливе без правопорядку, що вимагає наявності визначеного рівня професійної правової культури, що за результатами проведених досліджень знаходиться на низькому рівні. Серед виконавців аналітичних робіт потребує якісних змін переважна більшість складових правової культури, зокрема – правова освіченість (сукупність юридичних знань, вмінь, навиків), правосвідомість, правова активність, переконання необхідності діяльності виключно в умовах законності. Проблеми формування суб'єкта – фахівця з економічного аналізу, системи професійних компетенцій досліджені в розділі 4.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, Україна історично відноситься до тієї групи країн, у яких регулювання економічної діяльності, в тому числі бухгалтерського обліку та економічного аналізу, має деталізований і більш жорсткий характер, суб'єкти господарювання повинні дотримуватися визначених загальнообов'язкових правил та норм. Відповідно традиційним був активний вплив держави, за умов командно-адміністративної економіки – жорстка регламентація. Після 90-х рр. ХХ ст. відсутня жорстка регламентація організації і проведення економічного аналізу системою нормативних документів. Існують окремі положення, методичні розробки та рекомендації, що не складають цілісної системи, носять розрізнений характер, суперечать один одному. За умов кардинальних змін суспільно-економічних умов в країні не спрацьовує модель раціональної поведінки, актуалізується вплив традицій та звичок, що склалися історично, особливостей національного менталітету.

Задля забезпечення ефективного функціонування системи економічного аналізу має бути сформована система нормативного регулювання з урахуванням особливостей національного розвитку. Така система буде придатною до удосконалення в умовах інституційних змін, забезпечуючи інтереси користувачів у достовірній обліково-аналітичній інформації, задовольняючи інституційні запити.

Список використаної літератури:

1. Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика / Т.В. Барановська: Автореферат дис... к.е.н.: 08.06.04. – К.: НАУ, 2005. – 21 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку / Ф.Ф. Бутинець: Підручник. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 640 с. – С. 342.
3. Лазарішина І.Д. Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика: [монографія] / І.Д. Лазарішина – Рівне: НУВГП, 2005. – 369 с.
4. Николаева С.А. Учетная политика организации: Принципы формирования, содержание, практические рекомендации, аудиторская проверка / С.А. Николаева. – М.: Аналитика-Пресс, 1998. – 168 с.
5. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: [монографія] / О.В. Олійник – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 653 [7] с.
6. Петрук О.М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: [монографія] / О.М. Петрук. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 420 с.
7. Райковська І.Т. Організація і методика економічного аналізу діяльності суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.00 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / І.Т. Райковська. – Київ, 2008. – 21 с.
8. Слободян Н.Ф. Організація комплексного економічного аналізу в сільськогосподарських підприємствах [у чотирьох частинах]. Частина 3 ["Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК"] / Слободян Н.Ф.; за редакцією П.Т. Саблука. – К.: 2001. – С. 486-489.
9. Шнейдман Л.З. Основы формирования учетной политики в условиях перехода к рынку / Л.З. Шнейдман // Бухгалтерский учет. – № 8. – 1994. – С. 33-35.
10. Шнейдман Л.З. Учетная политика при переходе России в рыночной экономике / Л.З. Шнейдман. Автореферат дис... д-ра.э.н. – М.: 1995

ОЛІЙНИК Оксана Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри аналізу і статистики Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– теорія та методологія економічного аналізу

⁹ З цієї проблематики захищені кандидатські дисертації, зокрема Барановська Т.В. Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: Автореферат дис... к.е.н.: 08.06.04. – К.: НАУ, 2005. – 21 с. Шнейдман Л.З. Учетная политика при переходе России к рыночной экономике. Автореферат дис... д-ра.э.н. – М, 1995

